

Jacob Knage Rasmussen (2021) *"Hvem troede de jeg var?" Når tidligere børne-hjemsbørn læser deres journal – konflikter, håndteringsstrategier og potentialer.* Institut for historie, Syddansk Universitet & Danmarks Forsorgsmuseum

I sin avhandling belyser den danske historikern Jacob Knage Rasmussen hur journalföring inom socialt arbete kan påverka människors förståelse av sig själva, sitt ursprung samt vilka konflikter som uppstår när vuxna som tillbringat delar av sin uppväxt på barnhem tar del av sina journaler eller barnavårdsakter. Detta är frågor som fått aktualitet i flera länder under 2000-talet sedan utredningar om vanvård i den sociala barnavården har genomförts och vanvård i det förflutna har blivit en samtida politisk fråga. Upprättelseprojekt för att komma till rätta med fel som begåtts i välfärdens regi har sjuöatts. I Sverige, Norge, Irland och i flera andra länder har en ex gratia-ersättning till dem som drabbats införts, i Danmark har regeringen bett om ursäkt och vissa grupper av barnhemsbarn har efter en mångårig kamp fått ersättning från staten. Allt detta har resulterat i att människor som har erfarit övergrepp och försummelse i den sociala barnavården har sökt sig till arkiven, dels för att inhämta bevis som kan styrka att de varit omhändertagna och/eller utsatta för övergrepp, dels för att de mediala och politiska debatterna har väckt ett intresse för att förstå sin egen historia. Men mötet med arkivhandlingarna har ofta varit förvirrande, det har lett till besvikelse och ilska över vad som står eller inte står där. Det vittnar flera studier om (Golding & Wilson 2015; Murray 2017; SOU 2011:61).

Rasmussen har följt sju numera vuxna före detta barnhemsbarns möte med barnavårdens journalanteckningar som nedtecknats mellan 1940- och 1980-talen. Han har bistått dem med att hitta journalanteckningar i arkiven och tolkat vad som står i dokumenten tillsammans med deltagarna. Rasmussen betecknar själv sin ansats som aktionsforskning där målet är att undersöka en förändringsprocess genom att involvera de människor som förändringen gäller som medforskare. Här utgår Rasmussen från den tysk-amerikanske socialpsykologen Kurt Lewins idéer om att den kunskap som forskning genererar inte ska vara förbehållen forskaren utan även komma deltagarna till del. I aktionsforskning blir den akademiska forskarens roll något annat än observatörens. Rasmussen beskriver det som "at jeg som forsker er nødt til at engagere mig aktivt i det felt, jeg ønsker undersøge, og at mit engagement kan være en katalysator for forandring" (s. 39). I det här specifika fallet handlar det alltså om Rasmussens engagemang för att tidigare barnhemsbarn ska få tillgång till journalakter som upprättats om dem under deras barndom samt att de reaktioner som läsningen väcker ska tas om hand och tas till vara för att barnhemsbarnen ska kunna äga sin egen historia. Kunskap som ett sådant förändringsarbete föder har potential att förändra hur vi ser

på journalföring inom socialtjänsten i dag, men också hur arkiv, muséer och andra som möter människor som söker sin historia behöver anpassa sitt arbete.

Avhandlingen baseras på ett tvärvetenskapligt samarbete mellan institutet för historia vid Syddansk universitet och Danmarks Forsorgsmuseum (välfärdsmuseum). Museet utredde på uppdrag av en klientorganisation och med stöd av medel från socialministeriet missförhållanden på barnhem, vilket resulterade i *Godhavnsrapporten* (Rytter 2011), den danska motsvarigheten till den svenska vanvårdsutredningen. Museet blev därmed en instans i Danmark som många före detta barnhemsbarn vände sig till för att få hjälp med att söka sin historia. Som anställd vid museet ställdes Rasmussen inför journalläsningens konsekvenser, och ett mål för avhandlingen har varit att utveckla en arbetsmodell som kan användas när tidigare barnhemsbarn önskar hjälp med att finna, läsa och förstå sina egna barnhemsjournaler. Tre frågor undersöks i avhandlingen:

1. Vilka potentiella konflikter uppträder mellan journalen och de tidigare barnhemsbarnens egna berättelser?
2. Hur hanteras dessa konflikter när tidigare barnhemsbarn läser sina journaler?
3. Vilka historiska och emancipatoriska potentialer innehåller läsningen?

Avhandlingen griper in i frågor som historiker vanligtvis inte behöver hantera eftersom de personer som skriftliga källor handlar om sällan ges eller har möjlighet att uttala sig om vad som står i dokumenten. Tolkningen av historiska dokument brukar vara förbehållen den professionellt skolade historikern, men här förhåller sig Rasmussen till de tidigare barnhemsbarnens (berättade) erfarenheter som, vilket visas i avhandlingen, sällan sammanfaller med vad som står i dokumenten. Rasmussen positionerar sig mot den traditionella källkritiska analysmetoden och menar att han vill "utfordre historikerens traditionelle syn på journalens ukrænkelighed, og derigennem anwise nye potentialer og fortolkningsmuligheder" (s. 26). Avhandlingens syfte är inte att ta reda på "hur det egentligen var" på barnhemmen utan att fokusera på journalläsningens processer. De empiriska kapitlen är indelade i före, under och efter läsningen. Före läsningen har Rasmussen gjort livshistorieintervjuer med deltagarna där de redogjort för sin historia på sätt som de själva velat berätta om sina liv. I samband med att deltagarna, först själva, och sedan tillsammans med Rasmussen har läst och tolkat journalakterna har han gjort semistrukturerade intervjuer för att dokumentera deltagarnas reaktioner och hanteringsstrategier. Deltagarna har dessutom svarat på en enkät flera år efter att läsningen genomfördes. Samtidigt som denna ansats involverar deltagarna i tolkningen av de historiska dokumenten på ett sätt som historiker sällan arbetar på, kan det diskuteras om Rasmussen med sitt fokus på deltagarnas reaktioner och hanteringsstrategier trots allt upprätthåller distinktionen mellan den observerande forskaren och forskningens subjekt.

Rasmussen identifierar fyra olika konfliktzoner där deltagarnas egna berättelser bryts mot innehållet i dokumenten. Den första konfliktzonen kallar han "det problematiska barn", som belyser kontrasten mellan hur deltagarna beskriver sig själva som barn och hur de har beskrivits i journalanteckningarna. Däri framgår nästan aldrig något positivt om barnens karaktärsdrag, utan de beskrivs utifrån de problem som de har eller utgör. Barnens egna röster förekommer och finns endast citerade i sammanhang där de underbygger personalens eller föreståndarens argumentation. Den andra konfliktzonen rör de personer som förekommer i journalerna och deltagarnas berättelser, vilka betecknas som "hjältar och skurkar" på olika sätt. I journalerna framställs personal och föreståndare som barnens "hjälpare", medan fem av sju deltagare ensidigt beskriver dem som "skurkar". Barnens föräldrar betecknas enbart som problematiska i journalerna och får i vissa deltagares narrativ också inta skurkroller, medan andra har en mer försonande inställning. Många personer som deltagarna beskriver som centrala för hur tillvaron blev på barnhemmet är inte alls omnämnda i journalerna. Det kan handla om förövare som utsatte deltagarna för våld eller sexuella övergrepp, eller om klasskamrater, grannar och djur som gjorde tillvaron mer uthärdlig. Den tredje konfliktzonen utgörs av hur olika platser beskrivs. I journalanteckningarna ges barnhemmen en positiv betydelse, som platser där barnen kan få den omsorg eller behandling som de behöver. I deltagarnas berättelser utgör barnhemmen en symbol för deras negativa upplevelser av våld, övergrepp och omsorgssvikt. Även beskrivningar av andra platser skiljer sig åt. Staden, exempelvis, förekommer i journalanteckningar ofta som en problematisk plats som barnen behöver räddas från, medan deltagarna uppger att staden var en fristad till skillnad från barnhemmet. Den sista och fjärde konfliktzonen gäller beskrivningar av avgörande episoder under barnhemsvistelsen, exempelvis inskrivning och utskrivning. I journalerna legitimeras inskrivning och utskrivning med olika juridiska, pedagogiska och psykologiska argument, medan deltagarnas berättelser fokuserar på deras ovetskap om varför de hamnade på barnhem eller varför de skrevs ut därifrån. En röd tråd genom samtliga deltagares berättelser är episoder om övergrepp och våld som inte alls omnämns i journalerna.

När Rasmussen övergår till att analysera vad som händer under journalläsningen, beskriver han hur deltagarna själva var med och utformade metoden för läsningen. Flera deltagare föreslog att journalerna skulle läsas högt, och i de flesta fall bad de Rasmussen att läsa för att själva kunna lyssna och reflektera kring vad som stod skrivet om dem. Högläsningssmetoden visade sig ge många insikter, bland annat blev kränkande språkbruk i journalerna mer uppenbart när det uttalades högt, och deltagarna blev uppmärksamma på detaljer, som de först inte hade fäst någon vikt vid, som de valde att diskutera vidare med forskaren.

För att urskilja hur deltagarna förhöll sig till det som lästes upp, tar Rasmussen utgångspunkt i ekonomen Albert O. Hirschmans (1970) begrepp för olika hante-

ringsstrategier (*exit, voice, loyalty*) som på danska översätts till "afvisning, stemme og accept" (s. 145). Stemme, eller att ge röst, blir en strategi för att nyansera eller bestrida det som står i journalen. Acceptans uppträder när deltagarna bekräftar journalanteckningarnas upplysningar, vilket oftast handlar om fakta, såsom årtal, personnamn eller vad institutionerna hette. Det kan också handla om uppgifter som upplevs som "ofarliga" för deltagarna, uppgifter som inte utmanar deras självförståelse. Men ibland väljer deltagare även att ersätta sin egen berättelse med journalens och aktivt acceptera den historieskrivningen framför sin egen, exempelvis för att de upplever att de har glömt eller förträngt någon episod. Slutligen förekommer även avvisning som en hanteringsstrategi, där journalanteckningarnas riktighet avvisas som lögn eller okunskap. Jag är tveksam till hur applicerbar Hirschmans ekonomiska teori är på Rasmussens empiri. Hirschman ville förklara vad som händer inom organisationer, företag eller i politiska sammanhang när en förändring, främst en försämring, sker (underrubriken på hans bok *Exit, voice and loyalty är responses to decline in firms, organizations, and states*). Hirschmans teori erbjuder en förståelse av hur konsumenters, medlemmars eller medborgares olika hanteringsstrategier som exit, voice och loyalty påverkar den institution som studeras (företag, organisation, nationalstat, politiskt parti). Men de före detta barnhemsbarn som är i fokus för Rasmussens avhandling kan inte ses som medlemmar av en organisation eller konsumenter av ett visst företags produkter. Deras hanteringsstrategier är individuella, även om det kan urskiljas vissa gemensamma drag, och påverkar primärt inte någon given institution. Frågan är om det inte hade gått att teoretisera *stemme*/röst, acceptans och avvisning utan Hirschman?

En orsak till att deltagarna avvisar journalen och det som står där är att den innehåller all information som de hade förväntat. Besvikelsen över att det inte fanns fler foton i journalen trots hågkomsten av att barnen fotograferades påtalas av deltagare (s. 162). Det hade varit intressant om Rasmussen hade diskuterat huruvida det finns risk att information om enskilda individer förbises om man enbart söker efter deras historia i barnhemsarkivens journalakter. Barn omnämns ofta i många andra sammanhang i ett institutionsarkiv. Foton, exempelvis, kan ha bevarats i fotoalbum som syftat till att visa barnhemmens verksamhet, vilket skulle förklara varför foton saknas i enskilda barns journalakter. På samma sätt kan vi inte utesluta att information om anställdas våld och övergrepp mot enskilda barn inte har dokumenterats för att sådana uppgifter saknas i barnets journalakt. Sådant kan ha omtalats i andra källserier, såsom personalakter, eller i korrespondens med *barnevaernet* (barnavårdsnämnden). Att det skulle finnas uppgifter om detta i barnets journalakt är en förväntning som inte nödvändigtvis stämmer överens med dåtida förvaltningspraxis. Det säger något om hur komplex situationen är för tidigare barnhemsbarn som vill söka och äga sin egen historia.

Att utveckla en arbetsmodell för hur Forsorgsmuseet och andra kan gå till väga för att hjälpa tidigare barnhemsbarn att få tillgång till, förstå och läsa sin journal har varit såväl en utgångspunkt som avhandlingens röda tråd och konklusion. Författaren redovisar olika potentialer för den modell som utvecklats i kapitlet "Mødet med journalen". En aspekt som inte nämns där är modellens potential i processer kring upprättelse och ursäkt från staten. Det är lite förvånande utifrån att flera deltagare ser läsningen av sin journal som början eller fortsättningen på en aktivism kring "retfærdighed" och att få upprättelse. I sådana upprättelseprocesser, särskilt när de involverar ansökan om ekonomisk ersättning, ställs konflikter mellan journalernas upplysningar och sökandes berättelser på sin spets i en juridifierad kontext. En utförlig förståelse av vilka konfliktzoner som finns och hur de olika källorna kan förhållas till varandra skulle kunna vara viktig kunskap för de jurister och andra som ofta utan historisk kompetens beslutar om dessa ärenden. Vidare borde kunskap om hur tidigare barnhemsbarn hanterar mötet med sina journaler vara viktig för hur en upprättelseprocess utformas.

Trots några kritiska invändningar vill jag avsluta med att detta är ett modigt avhandlingsarbete som har potential att såväl påverka historikers metoder för att tolka och använda barnhemsakter/journaler, museers syn på sitt samhällsuppdrag, det sociala arbetets journalhantering och deltagarnas förståelse av sin historia. Avhandlingen bidrar med ny kunskap och utgör ett inspirerande exempel på hur deltagande forskning eller aktionsforskning kan genomföras.

Johanna Sköld

Tema Barn, Institutionen för Tema, Linköpings universitet, betygsnämndsledamot/oppo-
nient (Bedømmelsesudvalg)

Referenser

- Golding, F. & Wilson, J. Z. (2015). Latent scrutiny: personal archives as perpetual mementos of the official gaze. *Archival Science*, 16, 93–109.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.
- Murray, S. (2017). *Finding lost childhoods supporting care-leavers to access personal records*. Springer International Publishing.
- Rytter, M. (2011). *Godhavnsrapporten: en undersøgelse af klager over overgreb og medicinske forsøg på Dreng- og Skolehjemmet Godhavn samt 18 andre børnehjem i perioden 1945–1976*. Syddansk Universitetsforlag.
- SOU 2011:61. Utredningen om vanvård i den sociala barnavården (2011). *Vanvård i social barnavård: slutbetänkande*. Fritze.